

## דרך קצרה בלשון תנאים ועל פשט ודרש במשנה

תנו רבנן<sup>1</sup> משלושים ושלוש מדות האגדה נדרשת בהן ואלו הן ... מדרך קצרה ... מדרך קצרה כיצד ואהיה מתהלך באוהל ובמשכן (שמו"ב ל, ו). היה צריך לומר מאהל אל אהל וממשכן אל משכן אלא שדיבר הכתוב דרך קצרה, מאימתי הדבר גדון בדרך קצרה, משיצטרך לו הענין ודאי. כיוצא בו ותכל דוד המלך לצאת (שם יג, לט) אלא שדיבר הכתוב דרך קצרה. בברייתא זו למדנו רבותינו כי יש מקומות שבהם קיצר הכתוב בדבריו, ועלינו להשלים החסר על-פי הבנתנו. אין להשלים את החסר אלא 'משיצטרך לו הענין ודאי', רוצה לומר רק במקרה שהקושי בכתוב הוא גלוי וברור לכל ואין מוצא אחר אלא להשלים את הכתוב. עיון בתלמוד מראה כי חז"ל דרשו, לעתים, את המקרא בדרך מיוחדת של השלמה (כפי שנראה לפנינו), שיש מן החכמים<sup>2</sup> שראו בה 'דרך קצרה'. בבבא מציעא דף סא ע"א מצאנו: 'קרי ביה הכי את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית, בנשך ובמרבית לא תתן אכלך'. לאמר, חז"ל דרשו את המלים 'בנשך ובמרבית' כאילו הן כתובות פעמיים בפסוק, וכעין זה מצאנו בתלמוד במקומות נוספים.<sup>3</sup> ואלו דברי ר"ש ליברמן בענין זה: 'כשנדייק בחמשה דברים שאין להם הכרע' (אדר"ן נו"ב פמ"ד סב ע"א, ב"ר פ"פ — ו, הוצ' תיאודור-אלבק, עמ' 957 וש"נ) נתפלא איך יתכן לומר על הפסוק בדברים (לא, טז) 'הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה' שאין לו הכרע, הרי אם נקרא 'הנך שוכב עם אבותיך וקם' ונפסיק, אז לא יתקשר יפה המשך הפסוק 'העם הזה וזנה'. ובהכרח עלינו לומר שהספק כאן אם אנו קוראים את המלה 'וקם' פעמיים (והיינו הנך שוכב עם אבותיך וקם. וקם העם הזה וזנה) או שאנו ממשיכים את התיבה וקם רק למטה (קוראים אותה רק פעם אחת). ובשאר הפסוקים שם הספק הוא אם ממשיכים את התיבה המסופקת למעלה או למטה, ועיין בתוספות יומא נב ב

- 1 מדרש הגדול ריש בראשית, מהד' מרגליות עמ' 22. מרגליות הפנה בציוניו למקבילות, שבחלקן הוסיפו המפרשים שם דוגמות נוספות על אלו המובאות בברייתא.
- 2 כן דעת ר' מתתיהו שטרשון (הנזכר בהערה 5), ואילו לדעת ר"י בעהאק שם, מדה זו היא סדור שנחלק. אצל פרשני התנ"ך היא נקראת בשם: עולה ויורד, מושך עצמו ואחר עמו, משמשת במקום שניים.
- 3 צויינו בתוספות לב"מ שם, עליהם יש להוסיף את המקומות שציין ר"י בכרך (לקמן הערה 4, 5) עמ' 35. יש להוסיף, כנראה, גם את סנהדרין לד ע"א: 'כדתניא אמר אחד מן העדים יש לי ללמד עליו זכות מנין שאין שומעין לו, ת"ל עד אחד לא יענה, מנין לאחד מן התלמידים שאמר יש לי ללמד חובה, מנין שאין שומעין לו, ת"ל אחד לא יענה בנפש למות'. כלומר את המילים 'אחד לא יענה' הנמצאות בפסוק דרשו כאילו הן כתובות פעמיים, וע"י כך למדו שתי הלכות. וראה גם סנהדרין קח ע"א ורש"י שם, שמשמע שיש לקרוא: כי נחמתי כי עשיתם ונח (כלומר הקב"ה כביכול נחם גם על נח), ונח מצא הן.

ד"ה שאת, תוס' ישנים שם ד"ה וקם, בתוס' ב"מ סא א ד"ה קרי. ובכל אופן אנו רואים משם (ומן המקומות שציינו בתוספות ב"מ שם) כי יתכן מאד שבא"י קראו תיבות ידועות פעמים ... ולפ"ז נ"ל לפרש שהכרעות הן התיבות שנקראו פעמיים (כעין כף של מאזניים הכורעת לכאן ולכאן).<sup>4</sup>

נמצאנו למדים כי חז"ל השתמשו בדרך זו בדורשם את הכתוב, ולדעת ר"ש ליברמן אף יצרו מונח מיוחד למילה או למילים שיש לכפול.

ברור כי השימוש בכלל זה, מעצם מהותו, אינו מרובה. עם זאת מצאנו לכמה חכמים<sup>5</sup> שהשתמשו בו.<sup>6</sup> יש לציין לדברי הרשב"ם בבראשית לו, יא—יד: ויהיו בני אליפז תימן אומר צפו געתם וקנו. ותמנע היתה פילגש לאליפז בן עשו וגו'. וכתב הרשב"ם על כך: ותמנע מחובר גם לפסוק העליון [כלומר יש לקרוא: ... געתם וקנו ותמנע. ותמנע היתה ...]. וכו' הראשון זכר מבני אליפז והשני נקבה וכו'. צא וראה עד כמה הפליג הרשב"ם, הגחשב כפשטן, במדה 'דרך קצרה'. אכן ראינו עד עתה שחז"ל סברו שלצורך פירוש יש לכפול מילה (או מילים), אולם הרשב"ם לא רק שכפל את המילה 'ותמנע', אלא כפלה ונתן לה שתי משמעויות שונות, פעם כשם לזכר ופעם כשם לנקבה.

נשאלת השאלה האם דרך זו מיוחדת בתלמוד לפירושי מקראות בלבד, או שמא התלמוד השתמש בה גם בבואו לפרש את דברי החכמים? מתוך עיון בכמה מקומות שיובאו להלן

4 חזנות ינאי, סיני, ד (תרצ"ט), עמ' רמט. תודתי לידידי ד"ר דוד רוזנטל שהעירני על מאמר זה. אכן ר' יעקב בכרך בספרו 'אשתדלות עם שד"ל', ווארשה תרנ"ז, ח"ב, עמ' 36 והערה 25, הקדים כבר את ליברמן בפירוש זה. אלא שליברמן הוסיף ופירש גם את המלה 'הכרע', ומשום כך הבאתי את דבריו בפנים.

5 המיוחס לרס"ג לדברי הימים, מהד' קירכהיים א; א, לו; המיוחס לר"ש משאנץ לספרא, צו, פרשתא ג, ד; ר"א מזרחי בפירושו לרש"י בראשית כה, יט; שמות כ, כג; ויקרא כה, ט; במדבר לג, לה; דברים לב, ח; [וראה גם שמות יג, יח ד"ה כמו לים סוף שסותר עצמו והעיר על כך ר' אליקים גאטיניו בספרו 'אגורה באהליך', שאלוניקי תקמ"א דף סו ע"ב, וכתב שיש להשתמש בכלל זה רק במקום שא"א להסביר באופן אחר, וכמו שכתבתי לעיל 'משיצטרך לו הענין ודאי', אם כי נראה שהרא"ם ושאר המפרשים שצינתי השתמשו בו גם במקום שאפשר להסביר אחרת], ר"ח בן עטר, אור החיים, דברים, ח, יט. רא"ז מרגליות ב'יד אפרים' על או"ת ריש סימן תק"ן; רש"י בחידושו הגספחים ל'נתיבות עולם', וילנא תרי"ט, דף ק ע"ב ובחידושו לבראשית רבה פכ"ב ס"ו; חידושי בנו ר' מתתיהו שם עמ' קטז; ר"י בעהאק בהערותיו לל"ב מדות שנדפסו בראש מדרש רבה, מהדורת ראם, מדה יא; ר"י בכרך הנ"ל (הערה 4) עמ' 34—35; ר"צ מקלנ" בורג, הכתב והקבלה, דברים כה, ב; רד"ל בפירושו לבמדבר רבה פט"ז אות כה. גם שאר מפרשי המדרש פירשו כן במקומות נוספים והאריכות בזה למותר. הנצי"ב בהקדמתו לפירושו לתורה 'קדמת העמק' באמצע אות ו'; ושם ציין לכמה מקומות שפירש בדרך זו. וראה גם ר' יוסף זכריה שטרן משאוול במאמרו 'תהלוכות האגדות' הנספח לשו"ת 'זכר יהוסף', ווארשה תרנ"ט, פרק כא.

6 על קיצורים במקרא ובמיוחד הקיצור הנדון ראה, יצחק צבי ברקוביץ, מדות התורה, ברדיטשוב תרנ"ג, עמ' 9—11, 16—34; ד' ילין, 'כתבים נבחרים', ח"ב, תרצ"ט, עמ' 67—85; ר' מרגליות, המקרא והמסורה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 8—10; עקיבא בן עזרא, מדת עולה ויורד, 'בית מקרא', כו (תשמ"א), ב (פ"ה), עמ' 283 ואילך; יהושע מ' גרינץ, ייחודו וקדמותו של ספר בראשית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 8, והערה 33 וציין שם לספרות, עמ' 69 ובהערות שם; גב"ע צרפתי, הכתובות העבריות מימי בית ראשון, ספר יובל לדוד קוטלר, עמ' 112, סעיף 4; וכן R. Gordis, The Biblical Text, רשימה 7. אודות מפרשי התנ"ך, ראה לדוגמה אצל ע"צ מלמד, מפרשי המקרא, דרכיהם ושיטותיהם, מהד' ב, תשל"ה, עמ' 427 והלאה (על רש"י), עמ' 561 והלאה (על הראב"ע), עמ' 838 והלאה (על הרד"ק) ועוד.

מתקבל הרושם כי התלמוד נקט בדרך זו, היינו 'דרך קצרה', אם כי הדברים לא נאמרו על-ידו באופן מפורש. אמנם, אם התלמוד לא גילה דעתו במפורש, הרי באו הפרשנים והסבירו דבריו על יסוד מידה זו. דומה שהפרשנים סבורים שהסבר ע"י מידה זו, עדיף על הסבר בדרך של 'חסורי מחסרא', משום שלמרות שבשני המקרים יש צורך בהשלמה, הרי ההשלמה ב'דרך קצרה' נראית פשוטה יותר, שהרי היא נעשית ע"י הכפלה מגוף הטקסט עצמו. לעומת זאת בהשלמה של 'חסורי מחסרא', ההשלמה נעשית ע"י השוואה עם מקור חיצוני, הנראית כדחוקה יותר.

נציין עתה למקורות:

1. יבמות פ"ב מ"ה: חלצה בשנים או בשלושה ונמצא אחד מהם קרוב או פסול חליצתה פסולה. ר' שמעון ור' יוחנן הסנדלר מכשירין. מעשה באחד שחלץ בינו לבינה בבית האסורין ובא מעשה לפני ר' עקיבא והכשיר.

בירושלמי שם, דף יב סע"ד: רבי יוחנן הסנדלר עבד גרמיה וכול יומא עבר קומי בית חבישה דרבי עקיבא והיה מכריז ואמר מאן בעי מחטין מאן בעי צינורין, חלצה בינו לבינה מהו, אודיק ליה רבי עקיבא מן כוותא אמר ליה אית לך כושין אית לך כשר. עולה מכאן כי ר"י הסנדלר, המוזכר במשנתנו, שמע הלכה זו מפי ר' עקיבא שהיה חבוש בבית האסורים. נמצא שלפי מסורת זו אין ספק שהמלים 'בבית האסורים' המוזכרות במשנתנו מתארות את מצבו של ר"ע. ברם פשטות לשון המשנה אינה מורה כן, אלא שמעשה החליצה הוא שאירע בבית האסורים. סתירה זו אילצה, כנראה, את הירושלמי לומר באותו מקום: בבית האסורים היה מעשה ולבית האסורים בא המעשה. כלומר, הירושלמי מקיים הן את המסורת הידועה לו, והן את פשטות לשון המשנה.

גם בבבלי קה ע"ב מצאנו בדומה לכך: איבעיא להו מעשה שחלצו בינו לבינה אבראי ובא מעשה לפני ר"ע בבית האסורין, או דלמא מעשה שחלצו בינו לבינה בבית האסורין, א"ר יהודה אמר רב בבית האסורין היה מעשה ולבית האסורין בא מעשה. לכאורה דברי התלמוד קשים, שהרי מה מקום יש להסתפק בפשוטה של משנתנו, וכבר התוספות על אתר העירו: וא"ת והא במתני' משמע בהדיא שחלצה בבית האסורין דקתני מעשה שחלצה בינו לבינה בבית האסורין ובא מעשה לפני ר"ע, וי"ל דבהרבה ספרים גרסינן בא מעשה לפני ר"ע בלא וי"ו וקאי נמי בבית האסורין ארבי עקיבא. וא"ת היכי פשיט שהמעשה בא לפני ר"ע בבית האסורין ולא אבראי, וי"ל דיודע הגמרא שבא לפניו בבית האסורין כדאמר בירושלמי. כלומר לפי התוספות אף הבבלי יודע מהמסורת בירושלמי משום שאחרת אין מובן לדברי הבבלי. בין כך ובין כך נראה מדברי התלמודים שהמלים 'בבית האסורים' עולות ויורדות והיא היא 'דרך קצרה'. אמנם אין התלמוד אומר זאת במפורש, אבל בתוספות נאמר דבר זה בבירור.

2. גדה פ"ד מ"ד: המקשה גדה, קשתה שלושה ימים בתוך אחד עשר יום וכו'. ובתלמוד לו ע"ב: אטו כל המקשה גדה היא... אמר רבא בימי גדה גדה.

7 כן הוא בכ"י פרמא 138 ובכ"י לו. בכ"י קאופמן: ולבית האסורין בא, ובדומה לזה בדפ' נאפולי ובמשב"ר דפ' ויניציאה. בכ"מ: בבית האסורין בא. וראה עוד רי"ן אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 421—422.

נמצא כי לפי רבא יש לקרוא את משנתנו כך: המקשה נדה (בימי נדתה) נדה, וכמו שפירש ר"ע ברטנורה: המקשה נדה הכי קאמר המקשה בלדתה בימי נדתה וראתה דם בהקשותה הרי היא נדה.<sup>8</sup>

3. גיטין פ"ט מ"ט: יצא שמה בעיר מקודשת הרי זו מקודשת מגורשת הרי זו מגורשת ובלבד שלא יהא שם אמתלא.

ובתלמוד פח ע"ב: ואסרינן לה אגברא והאמר רב אשי כל קלא דבתר נישואין לא חיישינן ליה הכי קאמר יצא שמה בעיר מקודשת הרי זו מקודשת, מקודשת ומגורשת הרי זו מגורשת מ"ט קול ושוברו עמו. נראה כי אליבא דרב אשי יש לכפול את המלה 'מקודשת' הנמצאת במשנה.

סעיף תוספתא

4. בבא בתרא פ"ה מ"א: היה שוקל לו עין בעין נותן לו גרומיו אחד לעשרה בלח ואחד לעשרים ביבש.

משנתנו כפשוטה קשה קצת, שהרי יצא כי חייבים לתת עשרה אחוז בלח כגרומין וזו מדה גדולה לכל הדעות, וכמעט שאין הדבר מתקבל על הדעת. לכן מצינו כי התלמוד פירש את משנתנו באופן שונה. וכך נאמר שם פח ע"ב: וכמה גרומין א"ר אבא בר ממל אמר רב אחד מעשרה בליטרא בלח לעשרה ליטריין. והסביר זאת הרשב"ם: ומלישנא דמתניתין דקתני אחד לעשרה בלח והא קתני אחד מעשרה בלח דייקנן ליה הלכך חסורי מחסרא והכי קתני אחד מעשרה לעשרה בלח כן נראה בעיני וטורח היה לתנא להזכיר ב' פעמים עשרה וחיסר האחד. נמצא שהגרומין הם רק אחוז אחד בלבד ותורצה הקושיה דלעיל. אמנם לעניינינו עלה שהרשב"ם סבור כי תירוצ התלמוד בנוי על הכפלת מלה.<sup>9</sup>

5. נדרים פ"ה מ"ד ומ"ה: הריני עליך ואת עלי שניהן אסורין ... בדבר של אותה העיר ... ואיזהו דבר של אותה העיר כגון הרחבה והמרחץ ובית הכנסת והתבה והספרים והכותב חלקו לנשיא.

ברור שהמשפט 'והכותב חלקו לנשיא' קשה מאד ואינו נראה כקשור למשנתנו. ואכן בירושלמי על אתר, דף לט ע"ד נאמר: כיני מתניתא צריך לכתוב חלקו של נשיא. וכעין זה גם בבבלי מא ע"א: אמאי מיתסר, אמר רב ששת הכי קתני ומה תקנתן יכתבו חלקן לנשיא. לכאורה לפי התלמודים, וביותר לפי ניסוח הירושלמי יש לתקן את משנתנו 'וצריך לכתוב חלקו של נשיא' ובזה יבואו דברי המשנה על מקומם.

ברם הרמב"ם, מפני שהוא מקבל את תשובת התלמודים, הריהו כותב בפירושו למשנה, (מהד' קאפח): פירושו לפי ענינו והכותב כותב חלקו לנשיא. והמאירי בפירושו הדגיש

8 אמנם לא הדגיש במפורש שיש לכפול את המלה 'נדה', אולי מחמת פשטות הענין. עכ"פ בעל תפארת ישראל בפירושו לבבא בתרא פ"א מ"ד כתב כן במפורש.

9 אע"ג שבפעם הראשונה נקרא: מעשרה, ופעם שניה לעשרה, אין הרשב"ם רואה בזה קושי. יתכן גם שכוונתו כי 'אחד לעשרה' פירושו אחד מעשרה (ויכול להקרא גם לפניו וגם לאחריו) מה שאין כן 'אחד מעשרה' שיכול להקרא רק לפניו ולא לאחריו. וראה עוד מבוא לנוסח המשנה, עמ' 418.

יותר: ויש בזה חסרון מלה אחת וענינו והכותב כותב חלקו.<sup>10</sup> הוא אשר אמרנו לעיל, אע"פ שהדברים בתלמוד אינם מוכיחים בהכרח כי לדעת התלמוד יש להבין את משנתנו ע"י הכפלת מילה, סבורים המפרשים שזו כוונת התלמוד, ובכך יהיה הסברו של התלמוד במשנה, מדויק יותר.

6. תמורה פ"ד מ"א: ולד חטאת ותמורת חטאת וחטאת שמתו בעליה ימותו שעברה שנתה ושאבדה ונמצאת בעלת מום אם משכיפרו הבעלים תמות.<sup>11</sup> לאחר דיון בהבנת המשנה, מסיק התלמוד כב ע"א: אלא אמר רבא הכי קתני עברה שנתה ואבדה או אבדה ונמצאת בעלת מום. אף כאן לא ניתן לדעת בבטחון מה היא דרך התלמוד בהסבירו את משנתנו. אכן הרמב"ם בפירושו למשנה (מהד' קאפח) כותב: ואמרו ושאבדה משותף, ותקנו התלמוד כך שעברה שנת ואבדה ושאבדה<sup>12</sup> ונמצאת בעלת מום. שוב סבור הרמב"ם, כי דרך התלמוד בהסבירו את משנתנו, היא בהכפלת מילה.<sup>13</sup>

נבדוק עתה כיצד התייחסו הדורות לכלל זה:

7. נגעים פ"ו מ"ז: עשרים וארבע ראשי איברין באדם שאינן מיטמאין משום מחיה ראשי אצבעות ידים ורגלים וראשי אוננים וראש החוטם וראש הגויה. בעל תויו"ט כתב בד"ה וראש הגויה: פי' הר"ב הוא גיד האמה, וראיתי בכף נחת שכתב וז"ל: ונתייחס כל הגוף לזה האבר לפי שממנו הושתת ונתייחס כל גוף האדם, ג"כ תענוג זה האבר ראש לכל הנאות ותענוגי הגוף עכ"ל, ואין דבריו אצלי מתישבים כלל וכו', אבל מה שנ"ל בזה שלא נקרא גויה כלל אבל נקרא ראש הגויה לפי שהוא בולט ויוצא מן הגויה

10 רי"ן אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 361, הערה 1, כתב: 'אבל אין זה לשון משנה'. ברם, כך הוא דרך התלמוד בפרשנותו כפי שראינו עד הנה. יש לציין כי דוגמה זו מזכירה (אבל כמובן אינה דומה) את דברי הראב"ע על הפסוק: ועץ הדעת טוב ורע (בראשית ג, ט), שכתב: 'לפי דעתי צריך להוסיף דעת להיות כן ועץ הדעת דעת טוב ורע כי איך יהיה סמוך והוא נודע בתחלה וכן הארון [ארון] הברית, והנבואה [נבואת] עודד הנביא וכן רבים'. וכן כתב הראב"ע בעוד כמה מקומות, כידוע.

11 בכי"פ 138, כ"י לו, ד"נ: ושעברה שנתה ושאבדה ונמצאת בעלת מום. בכ"י קאופמן: ושעברה שנתה ושאבדה ונמצאת ובעלת מום.

12 יש לשים לב כי יש לקרוא לפי זה פעם אחת: ואבדה, ופעם שניה: ושאבדה, כיוון שהוא עניין חדש. מעניין שבדברי רבא יש שינוי מלשון המשנה בכך, שבכל המקרים בטלה אות היחס 'ש' ומשנתנו נקראת: עברה שנתה ואבדה ונמצאת בעלת מום, ולפי זה אין צריך לתקן במשנה אלא רק לכפול את המלה 'ואבדה'. אמנם הדוגמה השניה: ואבדה נמצאת בעל מום, תחל באות ו' – אבל נראה שאין בזה קושי.

13 בריש סנהדרין שנינו: סמיכת זקנים ועריפת עגלה בשלושה דברי ר' שמעון ר' יהודה אומר בחמישה. ובתלמוד דף יג ע"ב: תנא סמיכה וסמיכת זקנים בשלושה וכו'. ורע"ב בפירושו למ"ג כתב: סמיכת זקנים על ראש פר העלם דבר של ציבור ויש במשמעות הדברים גם מנויי הדיין. אבל הרמב"ם בפירוש המשנה כתב: סמיכת זקנים הוא מנוי הדיינים. וכבר תמה עליו בגור אריה לר' מסעוד צרמון, ליוורנו, תר"ו (נדפס בד"צ ב'אסיפת זקנים' על סנהדרין, הוצאת 'תפארת קאליב', חלק שני), שעניין זה לא נזכר במשנה. דומה שאף כאן סבור הרמב"ם שניתן לקרוא במשנה: סמיכת זקנים, ונמצא הכל מפורש במשנה, וראה תויו"ט ד"ה ר' יהודה אומר ובלח"מ סנהדרין, פ"ד ה"ג, וב'הון עשיר' על המשנה.

וכו', לפיכך נקרא הגיד עצמו ראש הגויה, לא שיקרא גויה אבל נקרא ראש הגויה, והיה מן הראוי בכאן שיאמר ראש ראש הגויה, אבל מיפוי הלשון וקצורו שאינו כופל במלות שוות ואחד מושך עצמו ואחר עמו.

ברור שמשנתנו יכולה להתפרש כפשוטה וכפי שפירש אותה בעל כף נחת. נמצא שבעל תויו"ט כשרצה לפרש פירוש נוסף, שאינו תואם לגמרי את פשטות הלשון, הוכרח להשתמש ב'דרך קצרה'. היינו דרך זו אפשרית, אולם השימוש בה נעשה רק במקרים שאין מוצא אחר. ואכן נראה שבעל תויו"ט נאמן לשיטתו כפי שמצאנו בלשון הבא.

8. טהרות פ"ט מ"ג: נגמרה מלאכתן (של הזיתים) הרי אלו מוכשרין. נפלו עליהן משקין טמאין, המוהל היוצא מהן ר' אליעזר מטמא וחכמים מטהרין.

כתב בתויו"ט: ולכאורה חסורי מיחסרא במתני' וצריך לגרוס תרי זימני טמאין טמאין, אבל נראה דלא חסרינן ולא מידי שכן גם במשנה דלעיל נראה מפ' הר"ב דגרס משקין סתם והמכוון בו לפי' השני (כלומר לפי' השני של הר"ב שם) טמאין, וכן גם בכאן כי קתני משקין היינו משקין טמאים, וטמאים דקתני בהדיא קאי אזיתים. היינו, בעל תויו"ט אינו חפץ לכפול את המלה 'טמאין' אלא מעדיף להסביר את משנתנו כפי שהיא לפנינו וללא הכפלה ושימוש ב'דרך קצרה'.<sup>14</sup>

דומה שיש לשייך לכאן משנה נוספת:

9. סוטה פ"ח מ"ב: ודברו השוטרים אל העם לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו, אחד הבונה בית התבן בית הבקר בית העצים וכו' ומי האיש אשר נטע כרם ולא חיללו אחד הנוטע כרם ואחד הנוטע חמשה אילני מאכל וכו'.

כתב התויו"ט ד"ה אחד הנוטע: והא דהכא תנן הנוטע כרם בהדיא וברישא לא תנן הבונה בית בהדיא, משום דהא מיהא כי נקט בית התבן הוה בית דבקרא נמי בלישנא וכו'. לכאורה ניתן ליישב את קושייתו באמרנו שהתנא נקט ב'דרך קצרה'. רוצה לומר, עלינו להשלים את משנתנו בדרך ההכפלה כך: אחד הבונה בית, אחד הבונה בית התבן בית הבקר וכו'. ברם גם כאן מיאן התויו"ט ביישוב זה, אולי מחמת דברינו דלעיל,<sup>15</sup> שאין עושין כן אלא במקרה שאין כל אפשרות ליישב בדרך אחרת.<sup>16</sup>

בן דורו של התויו"ט, ר' שלמה עדני, נזקק אף הוא לכלל זה בפירושו 'מלאכת שלמה':

10. פרה פ"ב מ"א: ר' אליעזר אומר אינה גלקחת מן הגויים וחכמים מכשירין ולא זו בלבד אלא כל קרבנות הצבור והיחיד באין מהארץ ומחו"ל מן החדש ומן הישן.

14 אם נאמר שיש לכפול את המילה 'טמאין', עולה כי בפעם הראשונה היא מוסבת על המשקין ובפעם השניה על הזיתים, וכנראה שאף זה נראה דחוק מעט לתויו"ט.

15 יש להוסיף שבמקרה זה יש הבדל בניקוד המלה 'בית' בשני חלקי המשפט, ושםא זו הסיבה שהתויו"ט לא הזכיר את דרך ההכפלה. אם כי עניין זה עצמו עוד דורש בירור, דהיינו האם מסורת הקריאה קובעת, או הכתיבה קובעת, וראה הערה 19.

16 אכן יש כמה כתובייד שגירסתם: אחד הבונה בית, ואחד הבונה בית התבן וכו', ראה 'דקדוקי סופרים השלם' למסכת סוטה, מהד' מכון התלמוד, ירושלים תשל"ט. אגב, הם לא העירו שנוסחה זו מיישבת את הערת התויו"ט. הן אמנם התויו"ט לא ראה כתובייד אלה, אבל את נוסחת הירושלמי (דפוס ויניציאה) ודאי ראה, ושם כתוב: אחד הבונה בית חדש (המלה 'חדש' נראה שנכתבה כאן בהשפעת הפסוק המובא בתחילת המשנה) ואחד הבונה בית התבן, והיה לו להזכירה. מעניין כי ב'דקדוקי סופרים' הנ"ל, לא הובאה נוסחה יחידאית זו של ירושלמי דפוס ויניציאה.

על משנה זו העיר במקום ב'משנה אחרונה': ולא זו בלבד אלא כל הקרבנות באין מהארץ ומחו"ל, כך היא הגירסא בספרים, ואין הלשון מיושב, דרישא אמרי בנלקחת מן העכו"ם ובסיפא בקרבנות, שביק להך ונקט מהארץ ומחו"ל דלא איירי בה. ברור שזו שאלה קשה, אולם כבר כתב שם בעל 'מלאכת שלמה': וצריך לומר דכל קרבנות הציבור דקתני משתמש לפניו ולאחריו. ולדבריו כך יש לקרוא את המשנה וחכמים מכשירין, ולא זו בלבד אלא כל קרבנות הציבור והיחיד, כל קרבנות הציבור והיחיד באין מהארץ. מאידך, במקום אחר, לכאורה, מיאן ר"ש עדני ללכת בדרך זו, וביכר להגיה את משנתנו. אכן טעם הדבר הוא כסברת התויו"ט שהוסברה לעיל, וכפי שיוסבר בדוגמה הבאה:

11. ערלה פ"ב מ"א: התרומה ותרומת מעשר של דמאי החלה והביכורים עולים באחד ומאה ומצטרפין זה עם זה וצריך להרים.

משנה זו קשה, מדוע לא הוזכרה כאן תרומת מעשר של דמאי. ואכן ב'מלאכת שלמה' כתב: 'התרומה ותרומת מעשר ותרומת מעשר של דמאי כצ"ל, והגהה זו אמנם מקוימת ע"פ מקורות רבים.<sup>17</sup> והנה במקרה זה היה יכול ר"ש עדני לומר שיש להשלים את משנתנו בדרך ההכפלה, כלומר שיש לכפול את המלים 'תרומת מעשר', ולא נצטרך להגיה את משנתנו.<sup>18</sup> אלא שר"ש עדני מיאן בזה, מהטעם דלעיל, שאין משתמשים ב'דרך קצרה' אלא 'משיצטרך לו הענין ודאי'. ברם כאן קיימים מקורות רבים המלמדים בבירור כי נוסח המשנה הוא משובש, ועל כן אין כלל הגהה ותיקון אלא העמדה על הנוסח הנכון, ואין אנו צריכים ל'דרך קצרה' כלל ועיקר.

מצאנו מקומות נוספים שהוסברו ב'דרך קצרה', ואלו הם:

17 ראה משנה זרעים עם שנויי נוסחאות, מהד' מכון התלמוד, ירושלים תשל"ה, במדור שינויי נוסחאות ובהערות שם, שציינו לראשונים רבים שהביאו משנתנו בנוסח זה. הגר"א ב'שנות אליהו' הגיה: התרומה ותרומת מעשר של דמאי ושל דמאי, ולכאורה תמוה מדוע לא הגיה כנוסח המקויים בראשונים. לולא דמסתפינא אמינא שהגר"א הגיה כ'מלאכת שלמה', והסביר בע"פ שיש להוסיף של דמאי — אבל לא את המילים 'של דמאי'. וכבר מצינו שר' ישראל משקלוב העיר בכמה מקומות שמסדר 'שנות אליהו' לא ביאר יפה. ראה המקורות אצל בצלאל לגדוי 'הגאון החסיד מוילנה', מהדורה ג', תשכ"ח, עמ' שב—דש ובהערותיו. וראה דברינו לקמן בביאור שיטת הגר"א בעניין הגהה זו.

18 וכבר הציע כן אביגדור אפטוביצר, בספר היובל לבנימין מנשה לוין, עמ' נח הערה 38: 'ולי נראה שאין צורך להגיה אלא לפרש שמלות ותרומת מעשר משמשות שתיים או מושכות עצמן ואחרות עמן וכו' ומצינו כזה במשנה. והדוגמא הבולטת היא המשנה פסחים פ"ד מ"א: מפרר וזורה לרוח או מטיל לים, ושם בבלי כ"ח א': איבעיא להו היכי קאמר מפרר וזורה לרוח ומפרר ומטיל לים או דילמא מפרר וזורה לרוח אבל מטיל לים' וכו'. נראה לי כי אפטוביצר לא דק. הדוגמה שהביא אינה מתאימה להכפלה אלא שייכת לכלל אחר. ראה בבא בתרא ט ע"ב: אמר ר"א גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשנה רבינו דאילו במשה רבינו כתיב כי יגורתי מפני האף והחמה ואילו בעושה צדקה כתיב מתן בסתר יכפה אף [ושוחד בחיק חמה עזה] ופליגא דר' יצחק דא"ר יצחק אף כופה חמה אינו כופה שנאמר ושוחד בחיק חמה עזה אע"פ ששחך בחיק חמה עזה (רש"י — ור' אלעזר סבר דהאי שוחד בחיק ארישא קאי ושוחד בחיק יכפה חמה עזה). נמצא לפנינו מחלוקת אמוראים בפירוש הפסוק אם הפעל יכפה מוסב אף על חציו השני של הפסוק (דוגמת: ההרים רקדו כאילים גבעות כבני צאן — תהלים קיד, ד, וכמוהו רבים כידוע). ומחלוקת אמוראים זו ביחס למקרא, היא ספק התלמוד ביחס לפירוש המשנה בפסחים (ראה לקמן ליד הערה 40).

12. שבת פ"ח מ"א: המוציא יין כדי מזיגת הכוס וכו' שמן כדי לסוך אבר קטן. ובתלמוד עז"ב: אמרי דבי ר' ינאי כדי לסוך אבר קטן של קטן בן יומו, מתיבי שמן כדי לסוך אבר קטן וקטן בן יומו מאי לאו אבר קטן דגדול ואבר גדול של קטן בן יומו אמרי לך דבי ר' ינאי לא הכי קאמר שמן כדי לסוך אבר קטן של קטן בן יומו, וכו'.

לשון משנתנו קשה, שהרי אין לדעת מה פירוש הלשון 'אבר קטן' האם הכוונה אבר של קטן או אבר שהוא קטן, והתלמוד השלים לכן את לשון המשנה, אבר קטן של קטן. והתויו"ט בפירושו למשנה כתב: 'פירש הר"ב דקטן קאי אאבר מאדם'. והעיר על כך ר' משה זכות בפירושו 'קול הרמ"ז': 'לא פי' הר"ב כן אלא הביא ל' (לשון) הברייתא דמסקינן כוותיה בגמ' ולא יתכן לפרש שם א' (= אחד) סמוך ומוכרת בפעם א' <sup>19</sup> אלא הכי פירושו אבר הקטן שימצא במין האדם והיינו אבר קטן של קטן בן יומו'. הרמ"ז סבור שאין לקבל דברי התויו"ט, <sup>20</sup> ולכן הציע פירוש שונה להשלמת לשונה החסר של המשנה ולהבנתה. עם זאת ר' יעקב בכרך <sup>21</sup> סבור שהפירוש במשנה, כפי שהציע התלמוד, מושגת על העקרון של דרך 'קצרה' ע"י הכפלת המלה 'קטן'.

13. בבא בתרא פ"א מ"ד: כותל חצר שנפל מחייבין אותו לבנותו עד ארבע אמות בחזקת שנתן עד שיביא ראיה שלא נתן מארבע אמות ולמעלה אין מחייבין אותו. כתב ר"י קארו ב'בית יוסף' חו"מ סימן קנז, והביאו התויו"ט כאן: <sup>22</sup> 'לפי' בעל נמוקי יוסף כותל חצר שהסכימו מתחילה לבנותו למעלה מד' אמות ונפל מחייבין אותו לבנותו עד ד' אמות וכן כתבו הגהות בפ"ח מהלכות שכנים בשם ה"ר יונה, גראה דלפי דעתם עד ד' אמות משמש למעלה ולמטה דברישא קתני כותל חצר שנפל מחייבין אותו לבנותו עד ד' אמות והדר קתני עד ד' אמות בחזקת שנתן'.

14. סנהדרין פ"ז מ"ד: אלו הן הנסקלין הבא על האם ועל אשת האב ועל הכלה ועל הזכור ועל הבהמה והאשה המביאה את הבהמה והמגדף... הבא על הזכור ועל הבהמה והאשה המביאה את הבהמה אם אדם חטא בהמה מה חטאה אלא לפי שבאת לאדם תקלה על ידה. המשפט 'בהמה מה חטאה' קשה שהרי לא מוזכר במשנה שהבהמה נהרגת, וכבר נתקשה בזה תויו"ט. <sup>23</sup> אבל ב'תפארת ישראל' שם כתב: היה תנא צריך להכפיל מילת בהמה לומר והבהמה בסקילה <sup>24</sup> ורק אורחא דתנא בכה"ג להזכיר המילה רק פעם אחת.

19 המילה 'אבר' בצירוף אבר קטן במשמעות אבר של קטן הנה סמוכה והב' תנוקד בפתח, ואילו במשמעות אבר שהוא קטן הנה נפרדת (= מוכרת) והב' תנוקד בקמץ. האמור כאן הוא עפ"י ניקוד ר"י עמדין למלה אבר. אכן מקובל לנקדה בצירה וסגול (ראה מבוא לניקוד המשנה, תשכ"ד, עמ' 40) וכפי שהעירני רד"צ הילמן יתפרשו דברי רמ"ז שלא מוכן לפרש שם א' וכו' היינו שבניקוד זה אין שינוי בקריאה בין הסמוך למוכרת שהרי הניקוד אינו משתנה. וראה הערה 15.

20 וכדבריו כתב גם ר' דוד קורנילדי בפירושו למשנה 'בית דוד', אמשטרדם תצ"ח.

21 המצוין לעיל (הערה 4), עמ' 35, הערה 16.

22 וכן הביאו ב'תפארת ישראל' כאן. וציין כי תופעה זו נמצאת בעוד משניות וציין למספר 2, 8 שהובאו כאן.

23 גם מהרש"ל נתקשה בזה והגיה: והאשה המביאה את הבהמה בסקילה, והעיר עליו 'דקדוקי סופ' רים' שנוסחה זו אינה נמצאת בכתובי"היד ולא בדפוסים ישנים, אלא רק במשנה שבבבלי וזה נעשה עפ"י הגהת רש"ל עצמו.

24 כוונתו רק לכפול את המילה 'בהמה', כך: והאשה המביאה את הבהמה (ראה הערה 12) אם אדם חטא בהמה מה חטאה וכו'. לפי זה יש לכפול זאת גם ברישא. ודע כי על כך נדפסה שם הערה:

15. מכות פ"א מ"א: כיצד העדים נעשים זוממים מעידים אנו באיש פלוני שהוא בן גרושה או בן חלוצה אין אומרים יעשה זה בן גרושה או בן חלוצה תחתיו אלא לוקה ארבעים. כתב בחידושי 'אהבת איתן' לר' אברהם אבלי (נדפס במשניות דפ' ווילנא בסוף): 'הקשו התוס' הא הוי עדות שאין יכולים להזימה וכו' ועוד תירצו דגבי עדות דבן גרושה ובן חלוצה לא בעינן שיהיה יכול להזימה משום דכאשר זמם לא קאי על עדות כזו וכו' ולתירוצ התוס' מיושב היטב הלשון ששואל כיצד העדים נעשים זוממי' פי' הרי אפי' אם לא יוזמו אין עדותן עדות ומתירץ אין אומרים יעשה זה בן גרושה ובן חלוצה כו' פי' וכיוון שאין אומרים ממילא לא עלייהו קאי כאשר זמם, ויהיה תיבות מעידין אנו כו' עד אין אומרים מוסבות הן למעלה וגם יורדים למטה.

16. זבחים פי"ד מ"ג: היוצק הבולל הפותת המולח המניף המגיש המסדר את השלחן והמטיב את הנרות והקומץ והמקבל דמים בחוץ פטור אין חייבין עליו לא משום זרות וכו'. כתב התויו"ט: נפלאתי על שלא נשנה הקומץ אצל העבודה של המנחות והפסיק ביניהם במסדר ומיטיב וכו' וצ"ע. ובחידושי מהרי"ח לר' יואל חסיד (נדפס במשניות ווילנא בסוף) כתב: ונראה משום דקומץ במקום שחיטה ואחר שחיטה היא קבלה וכו' לכן סמך קומץ למקבל דמים וכאלו תבת והמקבל קאי לפניה ולאחריה דהיינו הקומץ והמקבל דהיינו נתינת קומץ בכלי שהוא במקום קבלה והמקבל דמים כו' וע"ש בדבריו. דומה שעל יסוד הדוגמות שהובאו עד עתה, נראה שניתן להסביר עוד כמה מקומות.

17. פסחים פ"י מ"א: ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב. בתלמוד דף צט ע"ב העירו בעלי התוס' בד"ה ואפילו עני שבישראל: ויש מפרשים דאדלעיל קאי עד שתחשך ואפילו עני שבישראל פירוש אפילו עני שלא אכל כמה ימים לא יאכל עד שתחשך. לאור האמור ניתן אולי לפרש את משנתנו לשני הפירושים גם יחד, וזאת ע"י ההכפלה בצורה הבאה: ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך ואפילו עני שבישראל, ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב.<sup>25</sup>

18. זבחים פי"א מ"ז: אחד שבישל בו ואחד שעירה לתוכו רותח אחד קדשי קדשים ואחד קדשים קלים טעונים מריקה ושטיפה, ר' שמעון אומר קדשים קלים אינם טעונים מריקה ושטיפה ר' טרפון אומר אם בשל בו מתחילת הרגל יבשל בו את כל הרגל וחכ"א עד זמן אכילה מריקה ושטיפה מריקה כמריקת הכוס ושטיפה כשטיפת הכוס.

גירסתו כגירסת המשב"ב הבהמה בסקילה ובזה יובנו דבריו. ברם, הערה זו אינה מדויקת שהרי כל דברי בעל 'תפארת ישראל' הם להצדיק הנוסח שלפנינו ומבלי להזקק להגהת הרש"ל. על דוגמה זו כתב לי מהר"ש ליברמן ז"ל (פר' שופטים תשמ"א) וז"ל: 'הדוגמא שהבאת מפסחים רפ"י אינה שייכת לכאן. התוספות אמנם הסתפקו בכך, אבל מן המדרש שמות רבה פ"כ ברור שהכוונה היא: ואפילו עני מישראל לא יאכל עד שיסב, כפי שהעיר רמא"ש בפירושו להגדה. וכן אמרו בירושלמי כאן במקומו: ולפי שדרך עבדים להיות אוכלין מעומד וכו' להודיע שיצאו מעבדות לחירות. ובמשנת ב"ק פ"ח מ"ה: ואפילו עניים שבישראל רואין אותן כאילו הן בני חורין שירדו מנכסיהן וכו'. ואין כאן ענין לעני רעב, ואפילו אם הוא עשיר ובזוי נקרא עני שבישראל, וברור שאינו נמשך למעלה.'

בתלמוד דף צו ע"א: וחכ"א עד זמן אכילה מאי קאמר א"ר נחמן א"ר בר אבון ממתין לה עד <sup>26</sup> זמן אכילה ושתייה והדר עבד ליה מריקה ושטיפה. ולפי זה מתפרשת משנתנו כך: וחכ"א עד זמן אכילה. מריקה ושטיפה (כיצד?) מריקה כמריקת הכוס וכו'. אמנם ר"ח אלבק בפירושו למשנה מפרש עפ"י התוספתא 'עד זמן אכילה מריקה ושטיפה', בעוד זמן אכילת הקרבן צריכים מריקה ושטיפה וכו', והוא מעיר בהשלמותו כי המילים 'מריקה ושטיפה' שייכות למעלה ומשנתנו נשנית כך: וחכ"א עד זמן אכילה מריקה ושטיפה, מריקה כמריקת הכוס וכו'. נראה שלאור האמור עתה ניתן לפרש את משנתנו הן לפי הפירוש הרגיל והן לפי פירושו של אלבק, כאשר המילים 'מריקה ושטיפה' הן עולות ויורדות ב'דרך קצרה'.

19. תוספתא ברכות ספ"ה, מהד' ליברמן עמ' 29: פועלין שהיו עושין אצל בעל הבית הרי אלו מברכין שתיים. אומר ברכה הראשונה וכולל את ירושלים בשל ארץ וחיותם בשל ארץ ואם היו עושין עמו בסעודין או שהיה בעל הבית מברך להן הרי אלו מברכין ארבע <sup>27</sup> דברים שבין ב"ש לב"ה בסעודה בש"א מברך על היום וכו'.

כתב ר"ש ליברמן בבאורו הארוך: 'דברים שבין ב"ש לב"ה וכו' עפ"י הסגנון הרגיל היה צ"ל אלו דברים כמו שהוא במשנתנו רפ"ה. ובבבלי סגנון זה מובן שהרי הוא מפסיק בין הבבות בשקלא וטריא ופותח בכ"א: דת"ר (כפי שפי' לנכון בד"ס שם) אבל הסגנון כאן קצת מוזר. אולי ניתן ליישב את הסגנון המוזר לומר כי לפנינו תופעה של 'דרך קצרה' והמילה 'ארבע' עולה לכאן ולכאן, וכאילו כתוב גם ארבע (או ארבעה) דברים שבין ב"ש לב"ה וכו'. ואכן בעל מנחת בכורים שם סבור שהנוסח הוא: או שהיה בעה"ב מברך להן הרי אלו מברכין כתיקנן. ד' דברים וכו', ונוסח זה הוא בתוספתא דפוס סביוניטה שנת שי"ד <sup>28</sup>.

20. מכות יב ע"א: תני חדא אב שהרג בנו נעשה לו גואל הדם. ותניא אידך אין בנו נעשה לו גואל הדם וכו' אלא לא קשיא הא בבנו הא בבן בנו. רש"י: אב שהרג את הבן, בנו השני נעשה גואל הדם של אחיו והורג את אביו. <sup>29</sup> הא דתניא אין בנו נעשה גואל הדם בבנו של רוצח קאמר והא דתניא בנו נעשה לו גואל הדם בבנו של הרוג קאמר שהוא בן בנו של רוצח ואינו מוזהר על כבודו. לכאורה תירוץ התלמוד דחוק, שהרי בשתי הברייתות נשנה באותו הלשון 'בנו', וא"כ מניין ההבדל. שמא ניתן לומר שהתלמוד השתמש בכלל 'דרך קצרה'. בברייתא הראשונה

26 בכ"י מינכן: כל.

27 בכ"י ערפורט מתחיל כאן פרק חדש.

28 ביאור מקורי בעניין זה ראה ר"ר מרגליות, 'דרכי התלמוד וחדותיו', עמ' גב.

29 כלומר לפי רש"י כאילו כתוב בברייתא: אב שהרג בנו, בנו נעשה לו גואל הדם וכ"ה בדפ' ויניציאה שנת ר"צ לפי עדות דקדוקי סופרים. ומצינו כך גם בפסחים קטז ע"א: ת"ר חכם בנו שואלו, ובכ"מ ב', כ"י אוקספורד: ת"ר חכם בנו, בנו שואלו. וכעין זה בכלים פ"ה מ"א: האשה שנשף חלב מדדיה לאויר התנור טמא וכאילו כתוב: ונפל לאויר התנור טמא. וכ"ה בכריתות יג ע"א, ויש עוד משניות כאלה. ובוזה אין מן החידוש שהרי המשנה מתפרשת כראוי גם כך, והמילה החוזרת היא בעלת אותה המשמעות. אמנם כאן המילה 'בנו' מתיחסת לאנשים שונים, ויש בזה מן החידוש.

אפשר לכפול את המילה 'בנו' וכמו שפירש רש"י, אלא שעתה נפרש זאת בדרך אחרת משפירשנו לעיל וכדי להסיר את הקושי, היינו אב שהרג בנו, בנו (שלו, של הנהרג) נעשה לו גואל הדם. אבל בברייתא השניה אין אפשרות לומר כן אלא היא נשארת כלשונה אב שהרג אין בנו נעשה לו גואל הדם.

21. תענית ו סע"א: כמאן אזלא הא דתניא רבן שמעון בן גמליאל אומר גשמים שירדו שבעה ימים זה אחר זה אתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה ושלישית כמאן כר' יוסי. רש"י: דאליבא דר' יוסי הוּוּ בין רביעה ראשונה ושניה או שניה ושלישית. מדבריו עולה כי יש לקרוא: אתה מונה בהן רביעה ראשונה ושניה, ושניה ושלישית, ויש לנו כאן שתי קבוצות נפרדות של קביעות כשהמירווח בכל קבוצה הוא שבעה ימים<sup>30</sup> וזה מתאים לר' יוסי.

דומה שנוכחנו לדעת עד הנה כי שיטת הפרשנות 'דרך קצרה' מקובלת בידי חכמי הדורות והם השתמשו בה לצורך הסבר דברי חז"ל. בדרך כלל נעשה השימוש בדרך זו רק כאשר לשונה של המשנה קשה, והמעין חש כי קשה לפרש את המקור כפי שהוא. סביר שיש עוד מקומות שנתפרשו בדרך זו, אלא שנעלמו מעיני<sup>31</sup> עם זאת נראה שגם המקרים שהובאו יש בהם כדי לאשר את האמור.

אף חוקרי דורנו הלכו בדרך זו, אלא שהם השתמשו בה באופן שונה במעט כפי שניווכח בהמשך הדברים. אביא, איפוא, את המקומות בהם מצאתי התיחסות ל'דרך קצרה'.

22. מכשירין פ"ג מ"ז: היו רגליו מלאות טיט וכן רגלי בהמתו עבר בנהר אם שמח בכי יותן ר' יהודה אומר אי אפשר שלא לשמוח אלא אם עמד והדיח באדם ובבהמה טמאה לעולם טמא.

כתב ר"ח אלבק בהשלמותיו: 'תיבת ובבהמה נמשכת למעלה ולמטה: באדם ובבהמה (טהורה) צריך לעמוד ולהדיח אבל בבהמה טמאה לעולם טמא, לעולם המים בכי יותן אפילו לא הדיח לפי שבוודאי הם לרצונו וטעם הדבר לא נתברר.'

23. מקוואות פ"ג מ"ג: הסוחט את כסותו ומטיל ממקומות הרבה והמערה מן הצרצור ומטיל ממקומות הרבה ר"ע מכשיר וחכמים פוסלים אמר ר"ע לא אמרו מטילין אלא מטיל אמרו לו לא כך ולא כך אמרו אלא שנפלו לו ג' לוגין.

כתב ר"ח אלבק בהשלמותיו: 'כבר העירותי בספרי על המשנה עמ' 187 שצ"ל: אלא שנפלו. [נפלו] לו ג' לוגין מכלי אחד וכו' (משנה ד'), לפי שהחכמים הקדמונים לא אמרו אלא ג' לוגין שנפלו כמפורש להלן ו; ד, יא. ואם נפלו לו שלושה לוגין מכלי אחד הוא מאמר חדש כמו שהוא הסגנון במשנה א—ב'.<sup>32</sup>

30 אין זה קשור לקושי שהעלו שם התוס' ד"ה גשמים, והוא כיצד יש למנות את הימים בשתי הקבוצות, וכתוצאה מכך גרסו אחרת שם.

31 ע'י הגיגה פ"א מ"ג: עולות במועד וכו'. בנו של בעל 'תפארת ישראל' הוסיף ופירש את דברי אביו וכתב שם כי יש לכפול את המלה 'במועד' הנזכרת במשנתנו. לא הבאתי את דבריו בפנים, כיוון שהצעתו זו אינה ברורה, וכבר העיר עליו ר"י שפירא בהגהותיו 'תפארת יעקב' (נדפסו במשניות מהד' וילנא בסוף הכרך): 'לא הבנתי דבריו'.

32 אלבק ציין לתופעות דומות והן דוגמות 4, 8 שהובאו לעיל.

24. תוספתא סוכה פ"ד, מהד' ליברמן עמ' 276: ברכה לעצמה שנא' ביום השמיני שלח את העם ויברכו.

ר"ש ליברמן אחר שדן ב'באור הארוך' בפרושה של תוספתא זו, כתב (עמ' 93): 'ולא עוד אלא שאפשר ואפשר שנשמטה לפנינו המלה 'ביום', וצ"ל: ברכה לעצמה שנא', ביום [ביום] השמיני וכו' ובוזה אין כמעט משום הגהה וכגון דא בודאי יחשבוה הסופרים לכפילות ובפרט אם מילה זו חלה להיות בסוף שורה.'

25. תוספתא סוטה פ"ז, מהד' ליברמן עמ' 198: פעמים יוצא ומדבר עמן, אחד בספר ואחד במערכי המלחמה, שבספר מהו אומ', ילך וישמע דברי כהן. במערכי מלחמה מהו אומ' מי האיש אשר בנה בית.

אף כאן דן ליברמן ב'באור הארוך' בפירוש התוספתא, ולבסוף בעמ' 687 כתב: 'ואפשר שבתוספתא שלפנינו קצור לשון (דוגמת משנת זבחים פי"א מ"ג<sup>33</sup> ועוד) והכוונה: ילך וישמע דברי כהן במערכי המלחמה [במערכי המלחמה] מהו אומ' מי האיש הירא' וכו'.<sup>34</sup> המשותף לדברי אלבק וליברמן שפעמים כאשר המקור שלפניהם יכול להתפרש באופן של 'דרך קצרה' הם מעדיפים להגיה ולומר כי הסופרים קיצרו את לשונו, רוצה לומר כי לדעתם חל שיבוש במקור כפי שהגיע אלינו. לעומתם סבורים הראשונים והאחרונים כי מוטב לפרש את המקור ב'דרך קצרה' ולא להגיה. אמנם גם הם מודים שיש מקומות בהם מוטב להגיה, כפי שראינו לעיל בדוגמה 11, אולם זאת רק כאשר ברור על סמך השוואה עם כתובי ייד ודפוסים ישנים, כי לפנינו שיבוש גלוי.<sup>35</sup>

בדוגמאות הראשונות (עד מספר 16) נוכחנו לדית כי הראשונים והאחרונים פירשו את המשנה בדרך קצרה, כדרך בה פירשו חז"ל את המקרא. לפנינו, איפוא, דוגמה הממחישה את אשר לימדנו ר' ישעיה דטראני: 'כך היא המשנה לאמורים כמו התורה לתנאים'.<sup>36</sup> אולם יחס

33 שם איתא: נחז על העור עד שלא הופשט אינו טעון כבוס משהופשט טעון כבוס דברי ר' יהודה ר' אליעזר אומר אף משהופשט אינו טעון כבוס (אינו טעון כבוס) אלא מקום הדם ודבר שהוא ראוי לקבל טומאה וראוי לכבוס. במשנה בבבלי חסר המוקף סוגרים ולדעת ליברמן הוא קיצור לשון. ומצאנו כן במקומות נוספים כפי שרמז ליברמן, כגון: תרומות פ"י מ"ב: שעורים שנפלו לתוך הבור של מים אע"פ שהבאישו מימיו מותרין. בכמה כתבי יד, ראה משנה זרעים עם שנויי נוסחאות מהד' מכון התלמוד, תשל"ה, הנוסח: שהבאישו מימיו, מימיו מותרין. וכן שם מ"ד: תנור שהסיקו ברמון של תרומה ואפה בו הפת מותרת. בכמה כ"י הנוסח: ואפה בו הפת, הפת מותרת. וכן סוטה פ"ט מ"ט: משרבו הרצחנים בטלה עגלה ערופה. משבא אליעזר בן דינאי ותחינה בן פרישה היה נקרא חזרו לקרותו בן הרצחן. בכ"י קאופמן, כ"י פרמה 138 ועוד, ראה מסכת סוטה עם שנויי נוסחאות, מהד' מכון התלמוד, תשל"ה—ל"ט, הנוסח הוא: ותחינה בן פרישה בן פרישה היה נקרא חזרו וכו'. ולפי נוסחה זו מתיישבת תמיהת התויו"ט במקום, ובמהד' מכון התלמוד לא העירו על כך. ויש עוד דוגמאות בכגון אלו.

34 וראה בביאורו הארוך לתוספתא ר"ה עמ' 1047 הערה 34 שהלך בדרך זו בהסבר ירושלמי ע"ש (ידידי פרופ' צ"א שטיינפלד הפני למקום זה ותודתי לו).

35 בתוספתא כלים ב"ק פ"א ה"ד, מהד' צוקרמנדל, עמ' 569: 'חומר בכזית מן המת שכזית מת פתחו בטפה והמת פתחו בארבעה טפחים'. ר"ד פארדו ב'חסדי דוד' וכן הגר"א הגיהו: חומר בכזית מן המת, מן המת, שכזית מת וכו'. ולכאורה היה אפשר גם כאן להמנע מהגהה אם נסביר את התוספתא ע"י הכפלה של 'מן המת'. אלא ששיטת הגר"א בענין זה היא שיש להעדיף להגיה כמו שאכתוב לקמן. נראה שגם ר"ד פארדו סבור כמותו, ראה לקמן.

36 פסקי רי"ד, שבת, מהד' ורטהיימר, ירושלים תשכ"ד, עמ' רכט.

זה אינו קיים רק בין תנאים לאמוראים בלבד. אף בדורות התנאים עצמם מצאנו כי התנאים המאוחרים דייקו דברים ממשנת קודמיהם, משל היו מדייקים ודורשים את הכתוב. כה כתב הנצי"ב בפירוש 'העמק דבר' לדברים יז, טז: 'ומזה למדנו שיש בדבר ה' כוונות שונות לבד הנראה ממשמעות הענין, ודבריו אלו מוסבים על פרשנות המקרא, ובמיוחד על ספר דברים.<sup>36\*</sup> אולם ממשיך הנצי"ב שם ב'הרחב דבר': 'וכן נהגו גדולי התנאים בדבריהם שהרי הלל א' [= אמר, אבות פ"א מי"ג] ודאשתמש בתגא חלף, ובא אחריו ר' צדוק באבות פ"ד [מ"ה] ואמר כל הנהגה מד"ת נוטל חייו מן העולם וכן היה הלל אומר ודאשתמש בתגא חלף. ואלו בא זה המאמר לכוונה זו מעיקרו לא היה צריך ר' צדוק להוסיף דבר, אלא עיקר המאמר של הלל היה לכוונה אחרת, ור' צדוק הוסיף כוונה שניה בדבר הלל. אבל הוא אשר אמרנו, משנת הלל נחשבה אצל התנאים שחיו לאחריה כדברי תורה, ולכן ניתן לדורשה ממש כפי שדרשו את התורה. ומסתבר שמשום כך מצאנו כי המונחים שהשתמשו בהם חז"ל בדיוקיהם מלשון קודמיהם, הם אותם המונחים שהשתמשו בהם בדייקים מלשון המקרא.<sup>37</sup> ואכן, כדבריו המפורשים של הנצי"ב, מצאנו גם אצל ר' מנשה מאילייא, שמיחסים אליו כי קיבל מאת הגר"א כי 'גם במשנה ההולכת בעקבי תורה שבע"פ (צ"ל: שבכתב, יש"ש) יש דרש ופשט'<sup>38</sup> וכן מצאנו במקום נוסף<sup>39</sup> שמיחסים גישה זו להגר"א. בדומה לגישה זו מצאנו לכמה חכמים<sup>40</sup> שאמרו כי יש לדרוש<sup>41</sup> את המשנה באותן המידות שהתורה נדרשת בהן.

אמנם האמור עד עתה דורש הבהרה נוספת. הרי מצאנו לעיל (דוגמה מס' 11 והערה 35) משניות הניתנות להתפרש בדרך קצרה, ולמרות זאת הגיה הגר"א, ומיאן לפרש בדרך זו. מה פשר הדבר? יתכן כי בעוד שלדעת שאר המפרשים דרך קצרה הנה פשט לשון המשנה, ורבי שנה בדרך זו בהנחה שהלומדים יבינו שלשון קצרה לפניהם. שמא הגר"א סבור כי אע"פ שדרך קצרה היא דרך נכונה בלימוד, היא נחשבת כדרש ולא כפשט, ובמקום שאי

<sup>36\*</sup> וראה הקדמתו לשאלות, קדמת העמק, פרק ב, ושם פ"ג אות ב, שהאריך והרחיב בעניין זה.  
<sup>37</sup> פרופ' מ"צ קדרי העמידני בטובו על עניין זה והפנני למאמריו: המלה 'ממש' בלשון חכמים, ספר זכרון למרדכי וויזר, עמ' 308; 'ודאי' (בודאי) בלשון חכמים, מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון (ספר לוינסטיין), 'ירושלים תשל"ח, עמ' 383—395. ותודתי נתונה לו.

<sup>38</sup> כן מוזכר בספר 'בן פרת יוסף' לר' מרדכי פלונגיאן, ווילנה תרי"ח, עמ' 33. וראה עוד ר' קלמן כהנא, חקר ועיון, עמ' קנא, שרצה לפרש מסורת זו עם המובא בהקדמת 'פאת השלחן' לר' ישראל משקלוב על שיטת הגר"א בעניין חסורי מחסרה.

<sup>39</sup> ר' בנימין רבלין, גביעי גביע הכסף, וורשא תרנ"ח, דף כג ע"ב (ד"ה בבא קמא): 'ושמעתי מאדוני מ"ו (מורי ורבי) הגאון זצ"ל שהמשנה נדרש בפשט ודרש'.

<sup>40</sup> רז"ו איינהורן בפירושו לשמו"ר פ"ט אות ג': 'שגם המשנה נדרשת במדת סמוכין ובכל המדות, וציין לפירושו בב"ר פנ"ז אות י"ב. ועל סמך זאת כתב א"ה וויס ב'דור דור ודורשיו', חלק ג, עמ' 10: 'ובאמת אם נתבונן בתלמוד ובדרכי פירושו במשניות יתאמת לנו כי לקחו בעלי הגמרא המדות והכללים שהתורה נדרשת בהם גם למידתם בפירוש המשניות'. וראה שם שהרחיב בדבר, וציין למהרז"ו הנ"ל. וכן כתב ר' יעקב שור ב'משנת ר' יעקב', פיעטרקוב, תר"צ, דף מב אות ב, והביא דוגמות. וכדבריו כתב גם ר"ר מרגליות, 'יסוד המשנה ועריכתה', ת"א תשט"ז, עמ' טז, וציין לירושלמי ראש השנה פ"א ה"ח, והקדימו וויס גם בזה. וראה גם יד אליהו לר"א שולזינגר, פסחים עז ע"א. ר"ח אלבק, משנה ברכות, עמ' 336; מ' אלון, המשפט העברי, תשל"ח, עמ' 339 ואילך (תודתי לרש"ו הבלין שהפנני אליו). וראה ליד הערה 53.

<sup>41</sup> במקום שהדרש סותר את דברי התלמוד, או דעות מקובלות להלכה, יש הסבורים שבכגון זה אין דורשים את המשנה, ויש הסבורים שגם אז ניתן לדרוש את המשנה. ראה בקובץ 'לכבוד יום טוב' בעריכת ר"ל מימון, ירושלים תשט"ז, עמ' ז—צד ובהערת העורך שם. והרב משלם ראטה, בתשובותיו 'קול מבשר', חלק ב, ירושלים תשכ"ב, עמ' קכה—קכט חזר ודן בעניין זה.

אפשר להבין המשנה כפשוטה, אף שניתן להבינה ע"י דרש זה, סבור הגר"א כי על כרחק אין נוסח המשנה שלפנינו נכון, ויש להגיהה ובכך להבינה בדרך הפשט. ועדיין דעת הגר"א צריכה בדיקה ממקומות נוספים.<sup>42</sup>

אם כנים אנו בדעת הגר"א גבי דרך קצרה דומה שניתן להכלילה ולומר, כי במקום שהפשט במשנה אינו מחוור, אף אם ניתן להבין המשנה ע"י אחת ממידות המדרש, סבור הגר"א שיש להגיהה ובכך להגיע לפשט. עם זאת מובן מאליו שיש להגיה רק לאחר שיקול דעת מרובה ומתוך עיון מקיף ויסודי. לשון אחרת, השערותנו בדעת הגר"א מגלמת שיטה ביקורתית בחקר המשנה והתלמוד, שיטה שרק מעטים מבין האחרונים הלכו בה.<sup>43</sup>

נראה שאף אלבק וליברמן הלכו בדרך דומה. לאמר, ראוי לפרש מקומות מוקשים במשנה ע"י הגהה, מאשר לדרוש את לשונה (אם כי לא תמיד נהגו כך). אגב, לדעת אלבק<sup>44</sup> טעויות סופרים מעין אלו, מאששות את הנחתו שהמשנה נכתבה,<sup>45</sup> ומכאן פשרן של טעויות אלו.<sup>46</sup> עד עתה ראינו שתי גישות שונות בפרשנות המשנה שאינן מצטמצמות ביחס לכלל של דרך קצרה, אלא הן מציגות לפנינו שתי שיטות עקרוניות. הדברים יומחשו בדוגמה הבאה. בברכות פ"ה מ"ג שנינו: האומר על קן צפור יגיעו רחמין ועל טוב יזכר שמך מודים מודים משתקין אותו, והסביר הרע"ב: כמו שהגיעו רחמין על קן צפור וגזרת לא תקח האם על הבנים כן חוס ורחם עלינו. ר' דוד קורנילדי בספרו 'בית דוד' על המשנה (אמ"ד תצ"ח) כתב על כך:

42 אמנם הבאנו לעיל שתי דוגמות בהן הראנו כי הגר"א מגיה במקום לפרש את המשנה בדרך של דרש. אבל ניתן לצרף לכאן האמור במאמרי 'אע"פ בלשון חז"ל והגאונים', ספר השנה למדעי היהדות והרוח, אוניברסיטה ברא"ל, טז—יז (תשל"ט), עמ' 153, הערות 15, 32, וראה שם מספר 29. שם הראיתי כי למרות שניתן לפרש את הבטוי 'אף על פי' במשמעות 'הואיל' או 'אם', אין הגר"א מפרש כן אלא מגיה את המשנה.

43 ראה דברי הגר"י וינברג במכתבו אל הר"מ כשר שנתפרסם ב'נעם' טז (תשל"ג), עמ' קסב, וראה דבריו ב'שרידי אש', חלק ד, עמ' קכ—קכא, שם הוסיף כי גם הנצי"ב 'בשיטת למודו היה קרוב להגר"א יותר מכל גדולי דורו'. אכן כך ראינו גם בפירושו לתורה שהבאתי בפנים, וכן הראיתי זאת כמה פעמים בעבודתי לקבלת תואר ד"ר, 'הוספות מאוחרות (סבוראיות) בתלמוד הבבלי', תשל"ו, ועמדתו על כך במבואי שם.

44 מבוא למשנה, ת"א תשל"ד, עמ' 115, 121. ושם ציין גם לספרו (בגרמנית) על המשנה עמ' 152.

45 לנושא זה ראה עוד ע"צ מלמד, קצורים ואשגרות בברייתות ובמשנה, ספר 'ברא"ל', ב (תשכ"א), עמ' 42—45. אלא שמלמד אינו מסיק כאלבק וכדבריו שם: 'אין ביד להכריע אם יש כאן אשגרה של "תנא" ששנה בע"פ והשגיר ע"י הדומות [ובהערה שם ציין: כשם שאדם עשוי להשגיר מן "וכתבתם" עד ו"כתבתם" בק"ש הנאמרת על פה (ע"י תענית פ"ד מ"ג) וכן בתפילת י"ח: שליח צבור שהשגיר שתיים שלש ברכות (ירושלמי ברכות פ"ה ט ע"ג)], או יש כאן אשגרה של סופר כתב יד של המשנה, שהובא בבבל, או יש כאן אשגרה במתכוון — היינו: קצור מטעמי עריכה'.

46 עלי לציין כי אע"פ שדבריו של ליברמן ב'באור הארוך' מטים שדעתו שלפנינו טעויות סופרים, הרי כשכתבתי לו בנושא 'דרך קצרה' השיבני במכתבו (פר' שופטים, תשמ"א) כך: 'במשנה מצוי סגנון אליפטי כשם שהוא נהוג בכל השפות, והיינו קצור לשון שההבלעה וההשמטה מובנת מאליה (ההדגשה נרשמה על ידו) כמו שהעיר בתפא"י לב"ב פ"א שהבאת בעצמך (כוונתו לדוגמה 13 לעיל) ועיין גם בזבחים פ"א מ"ג (ראה הערה 33) ועוד בהרבה מקומות'. מדבריו ניתן ללמוד כי הוא סבור ש'דרך קצרה' היא, אולי, עניין של סגנון, כלומר הכותב קיצר בלשונו וסמך על המעיין שיבין זאת (כעין צד אחד בדברי מלמד שהובאו בהערה 45) וזאת רק כאשר ההשמטה מובנת מאליה, ולא בדרך של דרש. ואין דבריו אלה עולים בקנה אחד עם דבריו ב'באור הארוך', אלא אם נניח שהמקצר שסמך על המעיין הוא המעתיק ולא הכותב.

קשה עלי ליישב לשון המשנה אחר זה הפי' וכו', ואפשר לי לומר דלשון קצרה הוא והוי כאילו תני כעל קן צפור יגיעו רחמיך וחסרה הכ"ף ודומה לו יש במקרא כי ששת ימים עשה ה' (שמות לא, יז) וכו' כמו כי בששת ימים.

ר' דוד פארדו בספרו 'שושנים לדוד' על המשנה (ויניציאה תקי"ב) העיר עליו: ואין זה תיקון דמה זו ראייה מלשון תורה שבכתב שכולה שמותיו של הקב"ה ולכך נמצא בה כמה פעמים דברים שלפי פשוטן לא דייקי כולי האי ואין זה ענין ללשון המשנה דאין לו לתנא אלא לדבר לשון ערומים ותסרון זה לא יוכל להמנות ודומה לזה כתב הרמ"ז ז"ל בפאה.<sup>47</sup>

הוא אשר אמרנו לפנינו שתי שיטות אודות לימוד פשט במשנה. לפי השיטה האחת ניתן להגיע לפשט גם אם הדבר דורש מאתנו לדרוש את המשנה בדומה לדרכי המדות שבהם אנו דורשים את התורה, ולפי השיטה השנייה הפשט במשנה חייב להיות מנוסח בלשון ברורה ומובנת ולא להתבסס על דרשות לשוניות. יחד עם זאת גם אליבא דשיטה זו, יש דרש במשנה, לאמר התנא רומז בדבריו לכוונות נוספות במשנה.<sup>48</sup>

נדון עתה בשאלה מנין לנו שיש במשנה דרש בנוסף על הפשט. התשובה מובנת לאור דברי ר' ישעיה הורוויץ:<sup>49</sup> 'רבינו הקדוש בודאי רוח ה' דבר בו ומילתו על לשונו בחיבור המשניות בל' (= בלשון) צח אומר מעט וכולל הרבה והמועט מחזיק המרובה ואם יש חסר או יתיר או חלוק בדבריו והכל מיד ה' השכיל'.<sup>50</sup> וכעין זה כתב בעל ה'חזון איש'<sup>51</sup> בדבריו אודות השאלה מדוע אין האמוראים יכולים לחלוק על התנאים, ואין הראשונים יכולים לחלוק על האמוראים, ואלו דבריו:

שדור שאחר המשנה ראו את מיעוט הלבבות נגד בעלי המשנה וידעו לבטח שהאמת לעולם עם הראשונים, ואחרי שידעו אמתת הדבר שאי אפשר שישגו הם האמת מה שלא השיג אחד מן התנאים לא היו רשאים לחלוק והיו רק שונים את כל דברי התנאים שקדמום, וגם מחתימי התלמוד בטלו דברי אמורא שאמר מחמת העלמת דברי התנא

47 כוונתו לר' משה זכות שבספרו 'קול הרמז' על פאה רפ"ו כתב: 'ולא ניחא לי כלל בדקדוק התויו"ט ז"ל שמפרש דברי רז"ל בסדר דקדוק התורה בהתחלפות האותיות ממוצא אחד ואין סברתי כך שדווקא בתורה שכולה שמותיו של הקב"ה י"ל כן שגחלף אות זו בזו אבל בבני אדם מה להם להחליף אותיות (כוונתו להחלפת ב' בפ' במשנה: הבקר לעניים וכו') כי אם לבחור לשון ערומים (כלומר – לשון ברורה) ודבר אמת'. וב'יד מלאכי', כלל רפח דחה דברי הרמ"ז בתוקף, ע"ש. הרמ"ז עצמו מסביר משניות על דרך האמת בהסתמכו על הזהר כגון בריש ברכות: שחר ברעיא מהימנא וכו' ועד"ה (= ועל דרך האמת) קאמר וכו' וגם ע"ד הפשט ח"ש וכו'. גם אצל ר"ד פרדו מצאנו כן כגון בנדריים פ"ה מ"ו, ומצאנו כן במקומות נוספים כמורגל למעיין בספריהם שדייקו מלשון המשנה דיוקים רבים ונפלאים.

49 בספרו שני לוחות הברית, תורה שבעל פה, כלל משנה. וכן כתבו חכמים נוספים. כך כתב ריעב"ץ בפירושו 'לחם שמים' ליומא פ"ג מ"א ד"ה וכבר: 'שאין לנו לשבש לשון התנא המזוקק ככסף צרוף אבל מיד ה' עליו השכיל'. וראה גם 'בית האוצר' לר"י ענגיל, כלל לג', ערך אומר אני, שכתב כי בבטוי זה, המיוחד בעיקר לרבי, מרומז כי דבריו נאמרו ברוח הקדש, ע"ש. ואב לכולם הוא רש"ג באגרתו (מהד' לוין, עמ' 23, נ"ס): 'וביומוי דר' בנו של רשב"ג אסתייע' מילתי' ותרצינהו וכתבינהו והווי מילי דמתני' כמשה מפי הגבורה אמרו וכאות וכמופת דמיינ'. וכן דבריו בהמשך (עמ' 29, נ"ס): 'ולא מחסרא ולא מיתרא מדעם אלא בדוכתא מיעוטא וארחא קייטא, ובכלל כל מלה ומלה גדולות ונפלאות ולא כל מאן דחכים ידע להון לחבורי הכי כדכתיב לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון'.

51 קובץ אגרות, בני ברק, תשל"ו, חלק ב, אגרת כד.

וכל הסכמותיהם היו בהשגחת הבורא יתברך ובהופעת רוח הקדש ... והתנאים החזירו מה שנשכח ועד זמן רבי לא נתגלה הכל, אבל בסוף משנה כבר נתגלה כל מה שראוי להתגלות ולא יתגלה דבר מחודש אלא הכל נרמז באחד מדברי התנאים וכו'.

נמצא כי הופעת רוח הקדש יכולה להבטיחנו כי יש במשנה כוונות נוספות. זאת ועוד, לדעת החזון איש כיון שבמשנה 'הכל נרמז באחד מדברי התנאים' שומה עלינו לחפש ולבדוק ולהוציא מהמשנה דינים בדרך של דרש.<sup>52</sup>

על החובה לדרוש את המשנה עמד גם ר' משה שמואל גלזנר בהקדמה לספרו 'דור רביעי', קלויזנבורג תרפ"א (ד"צ ירושלים תשל"ח). בין השאר כתב:

אבל מעת אשר רבינו הקדוש וחכמי דורו עקרו את האיסור דדברים שבע"פ אסור לכותבם, פשיטא שאסור לן לחלוק על מה שקבעו הדורות שלפנינו בכתב למען יעמדו ימים רבים, כי זאת היתה כוונת היתר הכתיבה לחסום את הדרך בעד הדורות הבאים לחלוק על הראשונים שקודמים ... אלא ע"י היתר הכתיבה עשו מתושבע"פ תורה שבכתב דהיינו שאסרו ידי הבי"ד הבאים אחריהם שלא לחלוק על דרשתם והכרעתם רק לפרש דבריהם כמו שמפרשים תורה שבכתב<sup>53</sup> ... ולכן הסכימו לחבר תושבע"פ בכתב למסרה לישראל כתורה חתומה, כמפי משה מפי הגבורה, שלא ישלט בה תוספת וגרעון אלא לפרשה ולדרשה כמו שעד אותו הזמן היו מפרשים תורה שבכתב כי ע"י שנתנה המשנה לישראל המכילה בקרבה כל דיני התורה כללותיהם ופרטותיהם.

מסתבר שגם הוא כיוון בדבריו, שיש לדרוש את המשנה, כדי להוציא ממנה דינים והלכות.<sup>54</sup>

ברם, אף שהכל מודים שניתן לדרוש את המשנה, ראינו לעיל שנחלקו ר"ד קורנילדי ור"ד פארדו במידת הדיוק שעלינו ליחס ללשונה. נפנה בעניין זה לדברי הר"מ המאירי:<sup>55</sup>

ולא דיינו בדקדוקים הנזכרים בשמועה אלא שרבותינו בעלי התוספות הוסיפו לדקדק על שנאמר האשה ר"ל בה"א ובמסכת כתובות נאמר בתולה נשאת בהסרון ה"א, ודורשים חסרות ויתרות כאילו נכתבו על הלוחות בסיני, ואיני רואה תועלת בזכירת דברים אלו יפרשם המבין על הצד שירצה.

52 אבל ראה דבריו שם, אגרת טו: 'כשם שהעמיקו מחתימי התלמוד בעיקרי ההלכות כך העמיקו בלשונם ובעריכת הדברים לפני הדורות הבאים ... ולא יתכן שיסתמו בדבר שאי אפשר להבין, וכש"כ שיאמרו במאמר המורה אחרת מהמכוון, ואם לפעמים מתפרשים דבריהם על צד עמוק הוא מטבע החכמה והוא מובן למעיין, אבל צריך ליזהר מאד בזה שאם באנו להעמיס בדבריהם רמזים יתר על המדה לא נשאר בידינו כלום'.

53 דבריו דומים לדברינו לעיל הערה 40.

54 וראה עוד בעניין זה דברי הגר"י וינברג, 'הפרשנות הדרשית' בספרו 'שרידי אש', חלק ד, עמ' רלז—רמא. ובעניין זה, ובאופן שונה, ראה ד' הנשקה, אביי ורבא — שתי גישות למשנת התנאים, תרביץ, מט (תשמ) עמ' 187—193.

55 ריש קידושין, מהד' סופר עמ' 8. וכך הם דברי ר' שמחה, הובאו ב'ערוגת הבשם', מהד' אורבך, ח"ב, עמ' 48: 'ובמילתי' דאמוראי לאו אורחי' דתלמוד למידק וכו' אפילו אלישנא דמשניות לא סמכינן וכו' אלמא דלא דייקינ' ולא סמכינ' אמשמעות הלשון'. והנראה שזו גם כוונת התוספות בתמורה יז רע"ב ד"ה לא: 'בלישנא הכתוב בשטר דייקי דאין דרך לכתוב בשטר דבר שאינו צריך אבל בלישנא דמתני' ליכא למידק כולי האי'. וראה מאירי ריש פסחים: 'ועל דרך דהאמת כל אלו דקדוקים של הבל'.

נראה שהמאירי סבור שאין לדייק במשנה בכל אות ואות,<sup>56</sup> מה שאין כן בתורה שבכתב. אלא שאין אנו יודעים לדבריו מתי ניתן לדייק ומתי אין לעשות זאת, כיון שאין כללים מוגדרים בדבר. ברם יתכן שכוונת המאירי כי ניתן לדרוש את המשנה ממש כתורה, אלא שנוסח המשנה שהגיע אלינו לא נשמר כנוסח התורה שבכתב, ועל כן יתכן ואין לסמוך על דיוקו.<sup>57</sup>

נמצא שהמשנה, שהוא ספר שנתקבל ע"י כל בית ישראל, מחייבת אותנו מבחינת תוכנה ולשונית. אלא שנראה שנחלקו חכמים עד כמה ניתן לדייק ולדרוש בלשונה. יש הסבורים שמעלתה כמעט כמעלת תורה שבכתב, וכל אות ואות יש לה משמעות, אף אם אין אנו יודעים תמיד מהי. יש הסבורים כי דרגת הדיוק של המשנה, אף שנאמרה ברוח הקדש, אינה יכולה להיות דומה לזו של תורה שבכתב, ואין לומר שכל אות ואות יש לה כוונה מיוחדת. הגם שלא מצאנו במקורות קדומים כל רמז שהמשנה נתחברה ברוח הקדש, דומה שהאומרים כן סבורים כי העדות לכך היא עצם קבלת המשנה ע"י כל בית ישראל. רק ספר שהסכימו עליו מן השמים יכול להתקבל ע"י כל בית ישראל.<sup>58</sup> לאור זאת נבין פשר הדעות השונות אודות 'משנה תורה' לרמב"ם.

ר' שמואל לבית קלעי בשו"ת 'משפטי שמואל' (ויניציאה שג"ט, סימן ק"ב, דף קנב סע"ד), כתב: 'כי כל דבריו (של הרמב"ם) הם בתכלית הדיוק ויש לדייק ולפלפל בדבריו כאשר תוכל לדייק בגמרא עצמה'.<sup>58</sup> היינו אם נשתמש בדברי ר"י דטראני שהובאו לעיל, יתכן לנסח זאת כך: הרמב"ם לאחרונים, כמו התלמוד לראשונים, כמו המשנה לאמוראים, כמו התורה לתנאים. לשון אחר, ספר 'משנה תורה' נתקבל, ומתוקף קבלה זאת יש חשיבות ללשונו ולסגנונו. ואם תאמר שמא לא כיוון הרמב"ם לדיוקים הללו, כבר השיב על כך ר' יצחק אייזיק יהודה ספרין מקומרנא<sup>59</sup> באותו מטבע שהוזכר לעיל: 'דע לך אחי שילאה כל מעיין להשיג על מכונו עומק דעת רבינו (הרמב"ם) וכוונתו ושיטתו המתוקה מדבש

56 יתכן שאף הרמ"ז ור"ד פרדו, שהובאו דבריהם לעיל, סבורים כדעתו. הרי לדעתם התורה היא כולה שמותיו של הקב"ה ולכן כל אות בתורה יש לה משמעות וחשיבות, מה שלא ניתן לומר על לשון המשנה.

57 גם הרמב"ם השיב (תשובות הרמב"ם, מהד' בלאו, סי' תמב) שקשה לסמוך על נוסח המשנה שבידינו: 'וכי המשנה ספר העזרה היא שאין בה אות חסירה או אות יתירה, ומניין אנו יודעים היאך כתב רבינו הקדוש במשנה'.

58 כך כתב ר' צדוק הכהן מלובלין בספרו 'מחשבות חרוץ', דף ג ע"ג: 'ובכתב מיד ה' עליו השכיל בתבוא השלחן ערוך ובהגהותיו שנתקבלו לספר פסק בכל ישראל בדורותינו בכל משפטי התורה והנהגת האדם על פי התורה, ובודאי לא באו דבריהם במקרה, והשי"ת שלח את רוחו עליהם להיות כל דבריהם מכוונים וכו' [ובפרט] בענין חיבור כזה שנתקבל בכלל ישראל וכו' והוא אמת וצדק בלתי ספק כי כל דבריהם מכוונים ברוח הקדש'. וכפל דבריו שם, דף נז ע"ג ד"ה ונראה: 'וכבר העיר בתומים בקיצור תקפו כהן [אות קכ"ד] על השלחן ערוך דמאחר שנתקבל בכל ישראל, ודאי רוח ה' דבר בו והכל בכתב מיד ה' עליו השכיל'.

58 הובאו דבריו ב"ד מלאכי לר' מלאכי הכהן, כללי הרמב"ם, אות ג. וברור שכך סברו האחרונים המפרשים את הרמב"ם כידוע, אלא שר' שמואל לבית קלעי כתב זאת באופן מפורש.

59 בפירושו למשניות, 'מעשה ארג', מקואות פ"ד סמ"א (ציין לזה ולדברי הרשב"א לקמן, ב'אוצר הגדולים אלופי יעקב' לר' יעקב נפתלי הכהן, חלק ז, תשכ"ט, עמ' עג—עד). וכזה כתב רמ"ש הכהן ב'משך חכמה' ר"פ שמות: 'ודוק בכל דברי רבינו (הרמב"ם) בהלכות יסודי התורה פרק ז' וח' כי כל דבריו קדושים וברוח גבואה אמרן בלי ספק'. כיון שניתן לטעון שרמ"ש הכהן כיוון בדבריו רק להלכות יסודי התורה, לכן הדגשתי בפנים את דברי הרב מקומרנא.

ונפת צוף, אם לא איש שהשכינה שורה עליו ומדבר ברוה"ק (= ברוח הקודש) כמו שהיא מדריגת רבינו, שחבר חבור כזה ספר משנה תורה ברוח הקדש והשכינה עליו שורה עמוק עמוק מדבש ישמח לב.

דברים שהם ודאי אצל הרב מקומרנא, הרחוק מזמן הרמב"ם, אינם נאמרים בודאות כה מוחלטת ע"י הרשב"ש בסוף ספרו מלחמת מצוה (נספח ל'קשת ומגן' לאביו הרשב"ץ, ליוורנו, תקכג): 'וחלקו (לספר משנה תורה) לספרים והספרים להלכות גדולות וההלכות גדולות לפרקים והפרקים להלכות קטנות בלשון מבוארת וצחה כאלו רוח הקדש שרתה עליו ונחה ורוח ה' עליו צלחה'.

ואילו אצל הרשב"א, הסמוך יותר לרמב"ם, מצאנו כדברים האלה: 'ויצא לך דקדוק זה ממ"ש הרמב"ם ז"ל וכו' באת לדקדק בלשונו כאילו דקדקת מלשון המשניות... הנה שהבאתני לדקדק בלשון המחברים ז"ל כדרך שהיינו [מדייקים] בלשון הגמרא.<sup>60</sup> הרי לנו גישה נוגדת לאמור לעיל, וקרוב בעיני לומר שקירבת זמן הרשב"א לרמב"ם היא העומדת, בעיקרה, ביסודה של שיטתו.<sup>61</sup> רוצה לומר בתקופת הרשב"א עדיין לא היתה עדות ברורה להקלטות הרמב"ם ע"י כל בית ישראל, וממילא סבור הרשב"א שאין לספר זה מעלה מיוחדת על ספרי שאר החכמים. משום כך אין לדייק בספר זה דיוקים מפליגים אלא יש להתייחס לפשט הלשון כפי שהיא. מאידך, הרשב"ש והרב מקומרנא, ראו כבר בעין את קליטת ספרי הרמב"ם ע"י כל בית ישראל, וזו הוכחה מובהקת שמן השמים הסכימו על הספר. לכן ניתן לומר שחובר ברוח הקדש ולשונו מדויקת להפליא.

ראינו, איפוא, שספרים שנתחברו ברוח הקודש ניתן לדרוש את לשונם. מן הראוי להביא כאן את המקובל בשם ר"ח מוולאז'ין: 'שיש לומר פירוש בלשון הרמב"ם והשו"ע, אם הוא עולה ע"פ ההלכה, אף שבוודאי לא כיוונו לזה, משום שרוח הקודש נזרקה על לשונם.<sup>62</sup> לא שמענו מדברי ר' חיים מה דעתו אודות דרשנות במשנה. רוצה לומר, הכיוונו התנאים לדרשות שלמדנו מדבריהם, אם לאו. אמנם ר' יהושע העשיל הלוי, חתן גינו של ר' חיים, נגע בזה,<sup>63</sup> ואלה דבריו: 'עוד זאת ראיתי ונתתי אל לבי כי התנאים ראו בחכמתם לבחור לשון ערומים, מועט מחזיק המרובה, ובחורו במאמרם תיבות ומלות אשר הוראתם יורו על פירושים שונים וכולם אמת, כי כיוונו לכל הפירושים גם יחד, כי אמנם אנחנו תרגלנו להרבות אמרים וכוונה הלואי יהיה אחת נכונה, אבל דורות הראשונים אמרו<sup>64</sup> מלות מועטות שיכילו כוונות מרובות'.

60 בתשובותיו, חלק ד, סימן קיח.

61 וכן סבור ר' יעקב נפתלי הכהן, לעיל הערה 59. עם זאת יש לציין כאן לדברי ר' שם טוב גאון, תלמיד הרשב"א, בחיבורו מגדל עז, הלכות שהיטה פ"ו ה"ח: 'ודברי הרמב"ם ז"ל מקובלים מפי רבותיו נ"ע מפי הגאונים ז"ל, וכפי לשון התלמוד לא פחות ולא יותר. דקדק על לשונו כמו שתדקדק על לשון התלמוד'. וכעין זה כתב גם בהלכות מאכלות אסורות פ"ב ה"ט (לדברי המגדל עז הללו כיוון בשו"ת משפטי שמואל, בכתבו בתשובתו שהבאנו בפנים 'וכן מזכיר המגדל עז בדוכתי טובא'. וראה דברי ר' יעקב חיים סופר בספרו 'ברית יעקב', ירושלים תשמ"ה, עמ' רלה"ו ובהערות שם).

62 כל הכתוב לחיים, ההדיר דב אליאד, ירושלים תשמ"ח, עמ' קס, אות ט.

63 בראש חיבורו 'מעניי יהושע' הנדפס בראש 'רוח חיים' לר"ח מוולאז'ין, על פרקי אבות.

64 יש לציין כי ר' יהושע לא הזכיר את רוח הקודש בזה, מכאן משמע קצת כי לדעתו אף אם לא נסכים שהמשנה חוברה ברוח הקודש, מ"מ כיון שגדולה מעלת התנאים עד מאד, לא זו בלבד שיש פשט ודרש במשנה, אלא אף כיוונו בדבריהם לכל ענייני הדרש.